

Onze klas, mijn wereld

Identiteitsbeleving van kinderen in
groep 3 en 4

Auteur: Marissa Selij (3271617)

Docent: Dr. Dorian de Haan

2^e beoordelaar: Annerieke
Oosterwegel

Context: Masteronderzoek Kinder-en
Jeugdpsychologie 2010-2011

Datum: 23-06-2011

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Samenvatting	4
Inleiding	5
Methode	14
- Design	14
- Participanten	14
- Dataverzameling en meetinstrumenten	15
- Analyse	16
Resultaten	18
Discussie en conclusie	23
- Verklaringen voor de gevonden resultaten	24
- Sterke punten en beperkingen van het onderzoek	25
- Implicaties voor vervolgonderzoek	25
- Implicaties voor de praktijk	26
Literatuurlijst	27
Bijlagen	28
- Bijlage 1 Brief met antwoordformulier voor ouders	28
- Bijlage 2 Interviewvragen	30
- Bijlage 3 Scorehandleiding	31
- Bijlage 4 Scoreformulier	35

Voorwoord

Graag wil ik een aantal mensen bedanken die dit onderzoek mede mogelijk hebben gemaakt.

Allereerst mijn begeleidster Dr. Dorian de Haan van de Universiteit Utrecht. Door haar opbouwende kritiek en goede feedback heb ik deze scriptie op een wetenschappelijke manier kunnen schrijven.

Gedurende het gehele onderzoeksproces heeft zij mij geholpen bij het beantwoorden van mijn vragen en heeft zij meegedacht over problemen waar ik tijdens het onderzoek mee te maken kreeg. Daarnaast wil ik Annerieke Oosterwegel bedanken voor het feit dat zij vanuit de Universiteit mijn tweede beoordelaar heeft willen zijn.

Tevens wil ik de leerkrachten en de kinderen bedanken die aan het onderzoek mee hebben gedaan en de ouders van de kinderen omdat zij hun toestemming hebben verleend. Tenslotte wil ik de onderzoekers bedanken die in de afgelopen jaren bezig zijn geweest met het project Onze Klas, Mijn Wereld, een project ter bevordering van de sociale competentie van kinderen in de onderbouw van de basisschool. Dankzij hen heb ik de beschikking over een dergelijk grote en variabele participantengroep.

Marissa Selij

Samenvatting

Aan het huidige onderzoek naar de ontwikkeling van sociale identiteit bij kinderen hebben 190 kinderen uit groep drie en vier van basisscholen in Nederland deelgenomen. Bij deze kinderen zijn er in tweetallen interviews afgenomen, waarin vragen gesteld werden met betrekking tot sekse en etniciteit. Drie aspecten zijn onderzocht, namelijk relevantie van, kennis over en attitudes ten opzichte van sekse en etniciteit. Voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen en hypothesen zijn de kinderen onderverdeeld in vier groepen, namelijk jongens/meisjes, westers/niet-westers, zes- en zevenjarigen/acht- en negenjarigen en leerling van een homogeen witte/homogeen zwarte/heterogene klas. De resultaten wijzen uit dat kinderen uit groep drie en vier van de basisschool zich in bepaalde mate bewust zijn van hun eigen sociale identiteit en die van anderen. In welke mate dit is, verschilt per onderdeel van de sociale identiteit (sekse en etniciteit) en per categorie (relevantie, kennis en attitudes). Enkele onderzoeksbevindingen zijn dat niet-westerse kinderen in vergelijking met westerse kinderen vaker de voorkeur geven aan het spelen met iemand van dezelfde sekse en dat kinderen naarmate zij ouder worden vaker sekse- en etniciteitsbeschrijvingen geven op basis van psychologische kenmerken. Tevens komt uit het onderzoek naar voren dat kinderen van homogeen zwarte klassen zich minder vaak verbonden voelen met kinderen van de andere sekse dan kinderen van homogeen witte of heterogene klassen en dat kinderen van klassen met een heterogene populatie in vergelijking met de andere klassencontexten het vaakst de eigen etniciteit als positief beoordelen.

Summary

In the current study, the development of social identity (gender and ethnicity) is investigated in 190 children from group three and four of primary schools. The children are interviewed in pairs and the questions that were asked could be divided into three categories, namely relevance, knowledge and attitudes. To answer the research questions and hypotheses, the children are divided into four groups: boys/girls, western/non-western, six and seven years/eight and nine years and homogeneous white, homogeneous black and heterogeneous. This study shows that children in group three and four of primary school are in some degree aware of their own social identity and the social identity of others. The degree varies by the part of social identity (gender/ethnicity) and by category (relevance/knowledge/attitudes). Some research findings are that non-Western children compared with Western children tend to prefer playing with someone of the same gender and children as they grow older give more sex and ethnicity descriptions based on psychological characteristics. Furthermore, the analysis suggests that black children in homogeneous classes are less likely to feel connected with children of the opposite gender than white children in homogeneous or heterogeneous classes and that children in classes with a heterogeneous population, compared to the other contexts, most often judge the own ethnicity as positive.

Inleiding

De ontwikkeling van het zelfconcept is een belangrijk aandachtspunt binnen de psychologie. De ontwikkeling ervan start in de vroege kindertijd en loopt door tot in de adolescentie en volwassenheid. In de literatuur wordt er onderscheid gemaakt tussen verschillende benamingen met betrekking tot het zelfconcept, veel genoemde begrippen zijn identiteit, het zelf en zelfbeeld. Veel onderzoek heeft zich de afgelopen jaren gericht op de ontwikkeling van het zelfconcept als het beeld dat kinderen van zichzelf hebben. Hierbij werd er voornamelijk gekeken naar persoonlijkheidstrekken, vaardigheden en voorkeuren van het kind. Er bestaat echter meer dan alleen deze persoonlijke kant van het zelfconcept. Het zelfconcept bestaat namelijk uit twee onderdelen. Allereerst dus het persoonlijke zelf, dit is het gevoel dat je van jezelf hebt dat je onderscheidt van anderen (Ruble et al., 2004). Daarnaast bestaat het sociale zelf, dit is het gevoel van jezelf dat je verbonden bent met anderen (Ruble, et al., 2004). Deze identiteitsvorm is gebaseerd op de identificatie met ouders, vrienden en sociale groepen. Sociale identiteit kan ook wel omschreven worden als ‘dat gedeelte van het zelfconcept van een persoon dat ontstaat uit zijn of haar kennis van het lidmaatschap van een sociale groep (of groepen), samen met de waarde en emotionele lading die eraan gehecht wordt’ (Tajfel, 1981 in Amiot, de la Sablonniere, Terry & Smith, 2007, p. 365). Het huidige onderzoek richt zich op de ontwikkeling van sociale identiteit. In de beschrijvingen zullen afwisselend de termen identiteit en zelfconcept worden gebruikt.

Het ontwikkelen van een beeld dat mensen enerzijds anders, anderzijds verbonden zijn met anderen is een belangrijk onderdeel van de ontwikkeling van sociale competentie. Het begrip sociale competentie is niet eenduidig en in de huidige onderzoeksliteratuur zijn er dan ook meerdere definities van dit begrip te vinden. Raver en Zigler (1997, in ten Dam, Volman, Westerbeek, Wolfgram, & Ledoux, 2003, p.24) typeren sociale competentie als ‘het vermogen van kinderen om positief over zichzelf te denken en deel uit te maken van een netwerk van positieve relaties met familie en leeftijdsgenoten’. Jackson en Bijstra (2000, in ten Dam et al., 2003 p.24), hanteren deze definitie: ‘Een relatief stabiel vermogen om op een leeftijdsgeëigende manier de stroom van positieve en negatieve sociale situaties die voortkomen uit het dagelijks leven te evalueren en daarop te antwoorden, zonder blijvende negatieve reacties te ervaren vanuit de omgeving en zonder een voortdurend gevoel te hebben van persoonlijke ineffectiviteit’.

Uit deze definities vallen drie hoofdkenmerken van het begrip sociale competentie af te leiden. Allereerst blijkt dat de aard van de sociale competentie verbonden is aan de leeftijd of specifieke ontwikkelingsfase van het kind. Daarnaast gaat het bij sociale competentie om het positief denken over het zelf en de vaardigheid sociale situaties te evalueren en te hanteren. Tenslotte blijkt dat een aspect van sociale competentie het deel uitmaken van een netwerk van positieve relaties is. De ontwikkeling van sociale identiteit, namelijk het verbonden willen zijn met een groep, vloeit hieruit voort.

Sociale competentie en identiteitsvorming hangen samen met de leeftijd en ontwikkelingsfase van een kind. Hoewel eerder onderzoek zich met name gericht heeft op de ontwikkeling van sociale identificatie in adolescenten en volwassenen, zijn sociale categorieën ook veelzeggende begrippen voor kinderen.

Het onderzoek naar het ontstaan en de ontwikkeling van de sociale identiteit maakt gebruik van de Social Identity Theory (SIT) en de Self-Categorisation Theory (SCT). In deze theorieën is het begrip ‘sociale identiteit’ een centraal concept in het begrijpen van relaties tussen groepen. De sociale identiteit wordt gezien als het belangrijkste element in het relateren van individuen aan zijn of haar sociale groep (Tajfel, 1981, in Amiot et al., 2007). De SIT veronderstelt dat de sociale identiteit ontstaat als resultaat van categorisatie in de sociale groep. De categorisatie is een fundamenteel cognitief proces dat ons in staat stelt om informatie die wij uit de wereld verkrijgen te ordenen (Turner et al., 1987 in Amiot et al., 2007). Het is een belangrijke, universele menselijke eigenschap. Bewust of onbewust, iedereen categoriseert. Categoriseren vindt plaats op basis van het accentueren van overeenkomsten of verschillen tussen categorieën. Deze vorm van cognitief structureren leidt tot een gevoel van stabiliteit en zorgt ervoor dat we minder informatie hoeven te verwerken als we in een nieuwe situatie belanden (Kowalski, 2007). Het helpt ons bij het creëren van een beter overzicht van de complexe sociale wereld en dient als leidraad voor ons gedrag.

Op het moment dat mensen zichzelf beschouwen als behorend tot een bepaalde groep zijn zij gemotiveerd om een specifieke, positieve identiteit te creëren en te behouden. Zij hanteren hiervoor technieken als sociale competitie en discriminatie (Tajfel & Turner, 1979, in Amiot et al., 2007). In tegenstelling tot de SIT is de SCT meer specifiek gericht op de cognitieve processen die betrokken zijn bij het categoriseren van het zelf en op het verklaren waarom individuen zich in specifieke situaties in bepaalde sociale groepen categoriseren (Turner et al., 1987, in Amiot et al., 2007). De SCT veronderstelt dat het voor het identificeren met een sociale groep noodzakelijk is dat mensen de verschillen tussen henzelf en andere groepsleden als kleiner moeten beschouwen dan de verschillen tussen henzelf en leden uit andere groepen.

Het deel uit maken van een sociale groep heeft bepaalde consequenties voor het leven van een individu. Welke consequenties dit zijn hangt volgens sociaal psychologen af van de betekenis die een individu aan de deelname aan een groep verleent. Deze betekenis kan onderverdeeld worden in verschillende dimensies, namelijk relevantie, kennis en attitudes.

Relevantie heeft betrekking op de mate waarin een individu zijn groep als een relevant onderdeel van het zelfconcept beschouwt en de mate waarin iemand in zijn zelfbeschrijving refereert naar zijn groep. Wanneer kinderen gevraagd wordt stimuli te categoriseren doen zij dit het meest op basis van geslacht en etniciteit (Bigler & Liben, 1993, in Ruble et al., 2004). Of en wanneer kinderen refereren naar hun eigen geslacht en etniciteit is afhankelijk van zaken zoals de context. Wanneer iemand zich als enige van zijn sekse of etniciteit in een groep bevindt met alleen maar mensen van een andere sekse of etniciteit vergroot dit de kans op het zien van verschillen tussen beide groepen

(McGuire, McGuire, Child & Fuijoka, 1979, in Kinket & Verkuyten, 1997).

De grote invloed van de massamedia leidt ertoe dat kinderen op jonge leeftijd al *kennis* opdoen over heersende stereotypen, statusverschillen en discriminatie. Onder kinderen is er al veel onderzoek gedaan naar de vorming van stereotypingen op basis van sekse. Ruble en Martin (1998, in Ruble et al., 2004) merkten dat kinderen tot een leeftijd van vijf/zes jaar in toenemende mate kennis ontwikkelen over seksestereotypingen over bijvoorbeeld speelgoed en activiteiten. Naar de vorming van stereotypingen op basis van etniciteit is bij kinderen echter nog weinig onderzoek verricht. Volgens Hughes en Chen (1999, in Ruble et al., 2004) wordt informatie over etniciteit impliciet gepresenteerd dan informatie over sekse en is de rol van ouders ook bepalend voor de kennis die kinderen over etniciteit hebben. Volgens hen verschillen ouders in de socialisatietechnieken die zij gebruiken wat betreft etniciteit.

Attitudes hebben betrekking op het oordeel of de waarden die men toekent aan de eigen sociale identiteit en die van anderen. Termen die hieraan gerelateerd kunnen worden zijn vooroordelen, kennis van stereotypingen en de evaluatie van de eigen groep en de groep van anderen. Vanuit de sociaal-psychologische literatuur kan er onderscheid gemaakt worden tussen persoonlijke en publieke attitudes. Persoonlijke attitudes hebben betrekking op de persoonlijke gevoelens die een individu heeft over een sociale groep en over zijn deelname aan deze groep. Publieke attitudes daarentegen verwijzen naar de waarneming van positieve en negatieve gevoelens van anderen.

De manier waarop kinderen zichzelf en anderen omschrijven verschilt per ontwikkelingsfase. Uit onderzoek naar de ontwikkeling van identiteit blijkt dat kinderen voor de leeftijd van acht jaar zichzelf omschrijven in termen van uiterlijke kenmerken en sociale relaties (Harter, 1998 in Ruble et al., 2004). Wanneer kinderen van deze leeftijd gevraagd worden wie zij zijn geven zij antwoorden zoals 'Ik ben een meisje en mijn naam is Emma. Ik heb bruin haar en woon samen met mijn ouders en zusje in een klein huis.' Wanneer kinderen een leeftijd in de midden kindertijd hebben bereikt zullen zij zich steeds meer omschrijven in stabiele kenmerken en zullen zij globale oordelen over henzelf aan hun beschrijving toevoegen. De overgang die plaatsvindt in de perceptie van zichzelf en anderen heeft verschillende consequenties voor de kennis die kinderen hebben over sociale categorieën en hun identificatie met deze groepen. Zo wordt een kenmerk als etniciteit naarmate kinderen ouder worden niet alleen meer waargenomen door zichtbare eigenschappen, zoals huidskleur, maar worden bijvoorbeeld ook verschillen in sociale status, normen en waarden waargenomen. Tevens zullen kinderen naarmate zij ouder worden een oordeel over bepaalde groepen vormen. Het vergt tijd om de vaardigheid om mensen te categoriseren op basis van kenmerken te ontwikkelen; naarmate kinderen ouder worden zullen zij steeds beter worden in het conceptualiseren van kenmerken van groepsleden.

Zoals eerder geschreven zijn sociale categorieën veelzeggende begrippen voor kinderen. Al op zeer jonge leeftijd zijn kinderen in staat tot het waarnemen van verschillende sociale categorieën. In de kindertijd is het categoriseren op basis van sekse een veelvoorkomend verschijnsel (Powlisha, 2002b

in Powlishta, 2004). Dit kan verklaard worden door het feit dat mensen in het algemeen opvallende kenmerken waarnemen (Allport, 1954, in Powlishta, 2004). Naast sekse is ook etniciteit een menselijk kenmerk dat vaak duidelijk waar te nemen is. Zowel sekse als etniciteit zullen in het huidige onderzoek naar sociale categorisaties bij kinderen centraal staan.

Sekse

Het categoriseren op basis van sekse is een verschijnsel dat bij kinderen eerder plaatsvindt dan het categoriseren op basis van andere, abstractere vormen van sociale kenmerken. Een reden hiervoor is dat het sekseverschil door de omgeving van een kind benadrukt wordt.

De ontwikkeling van de vaardigheid zichzelf en anderen te categoriseren op basis van sekse vangt aan in de vroege kindertijd. In habituatie-onderzoek is aangetoond dat kinderen van een half jaar oud hun interesse in een gezicht of stem na enige tijd verliezen. Wanneer kinderen een ander hoofd of een andere stem aangeboden krijgen neemt de interesse weer toe indien er sprake is van een hoofd of stem van een persoon van de andere sekse dan die eerder aangeboden was (Katz, 1996 in Powlishta, 2004). In de peutertijd lijken kinderen actiever en explicieter bezig te gaan met het verdelen van de wereld in mannen en vrouwen. Op de leeftijd van twee tot drie jaar zijn kinderen in staat tot het sorteren van foto's op basis van sekse en kunnen zij zichzelf en anderen op deze leeftijd al goed labelen als jongen of meisje.

Hoewel enkele studies bewijs tonen voor de vermindering in categorisering op basis van sekse en een toename in categorisering op basis van andere kenmerken naarmate kinderen ouder worden, blijft het categoriseren op basis van sekse een belangrijke basis voor categoriseren in de kindertijd. Dit blijkt onder andere uit onderzoek van Bennett en anderen (2000, in Powlishta, 2004) onder kinderen in de midden en late kindertijd. Uit onderzoek van Powlishta (2002, in Powlishta, 2004) bleek tevens dat kinderen in de leeftijd van zes tot twaalf jaar vaker categoriseerden op basis van sekse in plaats van op basis van leeftijd, gezichtsuitdrukking en haarkleur.

Sekseverschillen In verschillende opzichten zijn jongens en meisjes als kind al heel verschillend. Naarmate een kind ouder wordt, is de voorkeur voor de eigen sekse steeds duidelijker waar te nemen. Zelfs kinderen in de leeftijd van tweeënhalf tot drie jaar hebben al de voorkeur voor een speelgenootje van dezelfde sekse boven één van de andere sekse. Wanneer kinderen gevraagd wordt de namen van hun vriendjes op te noemen, zullen zij zelden de naam van iemand van de andere sekse opnoemen (Powlishta, 2001 in Powlishta, 2004). Als verklaring hiervoor wordt ook wel het gelijkheidsprincipe aangedragen. Kinderen nemen namelijk aan dat leeftijdsgenoten van dezelfde sekse dezelfde interesses zullen hebben als zij zelf hebben (Martin, Eisenbud & Rose, 1995, in Powlishta, 2004).

Ook in persoonskenmerken zijn verschillen tussen beide seksen te vinden. Zo zijn jongens over het algemeen agressiever, minder sociaal gericht, minder gevoelig, zijn zij beter in fysieke activiteiten en hebben zij een hogere zelfwaardering dan meisjes (Ruble & Martin, 1998). Uit het onderzoek naar de voorkeuren van kinderen voor een bepaalde sekse kan geconcludeerd worden dat kinderen een

voorkeur hebben voor hun eigen sekse als het aankomt op gedrag, attitudes en perceptie (Glick & Hilt, 2000 in Powlishta, 2004). Kinderen denken meestal dat kinderen van hun eigen sekse beter presteren op een bepaald taakje dan kinderen van de andere sekse (Deschamps & Doise, 1978 in Powlishta, 2004). Ook zijn ze positiever in hun globale oordelen over jongens en meisjes. Zo schrijven meisjes positieve eigenschappen vaak toe aan meisjes en negatieve eigenschappen aan jongens (Yee & Brown, 1994 in Powlishta, 2004). Deze voorkeuren zullen niet alleen gebaseerd zijn op vertekende waarnemingen, maar ook op actuele verschillen die zij waarnemen tussen jongens en meisjes.

Etniciteit

De literatuurbeschrijving over etniciteit is voornamelijk gebaseerd op onderzoek en reviews van Kowalski (2007) en Quintana (1998). In het literatuuronderzoek naar etniciteit worden afwisselend de termen etniciteit en ras gebruikt. Deze termen zijn letterlijk overgenomen uit de betreffende onderzoeken.

Etniciteit is een deel van iemands identiteit en kan door kinderen op verschillende manieren worden waargenomen, bijvoorbeeld door huidskleur, gezichtskenmerken, waarden, normen en cultuur. De ontwikkeling van de vaardigheid te categoriseren op basis van etniciteit vindt later plaats dan die op basis van sekse, namelijk tussen de leeftijd van drie tot vijf jaar (Ocampo, Bernal & Knight, 1993, in Kowalski, 2007). Dit verschijnsel is te wijten aan het feit dat jonge kinderen vaker blootgesteld worden aan verschillen tussen de twee sekses dan aan verschillen tussen etniciteiten. Ouders spelen hierbij ook een rol, aangezien zij in de opvoeding geregeld opmerkingen maken omtrent het geslacht van hun kind, maar zelden over hun etniciteit (Katz, 1983, in Kowalski, 2007). De leeftijd waarop kinderen zichzelf correct kunnen identificeren op basis van hun etniciteit lijkt te verschillen per etnische groep. Onderzoek van Ramsey (1991, in Kowalski, 2007) toonde aan dat blanke kinderen hiertoe in staat zijn op een leeftijd tussen de drie en vijf jaar. Hoewel uit verschillende onderzoeken bleek dat dit ook het geval was voor zwarte kinderen, toonden andere onderzoeken, waaronder die van Katz en Kofkin (1997, in Kowalski, 2007) aan dat kinderen uit etnische minderheidsgroepen hiertoe pas in staat zijn op een leeftijd van zeven jaar. De leeftijd waarop kinderen deze vaardigheid ontwikkelen is afhankelijk van de etnische groep waartoe zij behoren en de context.

Volgens Quintana (1998) vindt de ontwikkeling van het begrip van verschillende etniciteiten plaats in verschillende fases. In iedere fase worden kinderen zich bewuster van de verschillende rollen die etniciteit in hun leven in kan spelen. 'Ras' wordt in het onderzoek van Quintana (1998) gedefinieerd in biologische en genetische termen. Met de term 'ras' wordt een groep van meerdere personen met gezamenlijke genetische, biologische en fysieke kenmerken bedoeld. 'Etniciteit' daarentegen wordt door Quintana (1998) gedefinieerd in sociologische en antropologische kenmerken, zoals religie en taal. Hoewel het logisch lijkt dat kinderen in de leeftijd van drie tot zes jaar (fase 0) etniciteit in eerste instantie waarnemen door middel van fysieke kenmerken, is uit meerdere onderzoeken gebleken dat deze veronderstelling onjuist is. Uit deze onderzoeken is gebleken dat kinderen eerst attitudes over verschillende rassen vormen voordat zij in staat zijn tot het correct

categoriseren van verschillende rassen op basis van fysieke kenmerken (Aboud, 1988, in Quintana, 1998). In deze fase zien kinderen ras nog niet als een constante factor. Wanneer iemand bijvoorbeeld bruin wordt door de zon denken kinderen dat met de verkleuring van de huid de ras van deze persoon veranderd is. De maatschappij waarin kinderen leven lijkt bij kinderen in deze leeftijdscategorie van grote invloed te zijn op de attitudes die zij over rassen vormen. Naarmate kinderen ouder worden veranderen de attitudes die zij hebben. Kinderen gaan hun biologische en affectieve kennis van rassen integreren met hun waarnemingen van rassen zoals zij die zien in hun sociale omgeving. Kinderen in de leeftijd van zes tot tien jaar (fase 1) ontwikkelen een concreter beeld van etniciteit. Kinderen zijn in staat etnische verschillen op basis van culturele praktijken waar te nemen, zoals verschillen in taal en eetgewoonten. Wanneer kinderen een leeftijd tussen de tien en veertien jaar (fase 2) hebben bereikt worden zij zich bewust van consequenties die verbonden zijn aan sociale status en zien zij etniciteit steeds meer als sociaal begrip. Kinderen zijn zich bewust van verschillen in sociale status tussen etnische groepen en kennen stereotyperingen en evaluaties over verschillende etnische groepen. In deze fase hechten kinderen steeds meer waarde aan hun etnische groep en willen zij met hun groep geassocieerd worden. In de adolescentie (fase 3) wordt etniciteit actief geïntegreerd in het beeld dat jongeren van zichzelf hebben en wordt het een betekenisvol aspect van het zelf waar ze trots op kunnen zijn. Jongeren worden zich in deze stap ook bewust van interacties tussen etnische groepen in plaats van interacties tussen individuen.

De manier waarop kinderen hun eigen etniciteit en die van anderen waarnemen is afhankelijk van de samenleving waarin zij leven en de etnische homogeniteit en heterogeniteit in de dagelijkse activiteiten van deze kinderen (Verkuyten, 2004). Verschillende studies hebben gevonden dat zwarte kinderen meer ambivalent waren over hun etniciteit dan blanke kinderen. Sommigen van de zwarte kinderen hadden een voorkeur voor en identificeerden zich met blanke kinderen (Milner, 1983 in Verkuyten, 2004).

In Nederland is er nog nauwelijks onderzoek gedaan naar de identiteitsvorming van jonge kinderen. Enkele studies vonden dat Turkse en Marokkaanse kinderen uit de groepen zes, zeven en acht van de basisschool in hun zelfbeschrijving meer refereerden naar hun lidmaatschap van een sociale of etnische groep dan Nederlandse kinderen (Van den Heuvel, Tellegen & Koomen, 1992). Wanneer de kinderen gevraagd werd zelfbeschrijvingen te geven en overeenkomsten tussen henzelf en een vriendje te noemen gaven de Nederlandse kinderen meer antwoorden die gerelateerd waren aan psychologische kenmerken (bijvoorbeeld persoonlijkheidstrekken en attitudes over andere mensen/objecten), waar de Turkse en Marokkaanse kinderen meer antwoorden gaven die gerelateerd waren aan sociale kenmerken (bijvoorbeeld het noemen van activiteiten in combinatie met het woord 'samen' en het gebruik van werkwoorden die betrekking hebben op een interactie tussen twee mensen). Dit zou samen kunnen hangen met onderzoeksbevindingen dat mensen uit collectivistische culturen, zoals de Turkse en Marokkaanse cultuur, hun zelfbeschrijvingen meer baseren op sociale en etnische identiteit dan mensen uit individualistische culturen, zoals de Nederlandse (Rhee, Ulemann,

Lee & Roman, 1995). In een collectivistische cultuur is men meer op zijn eigen groep gericht, in een individualistische cultuur is het meer ieder voor zich en staat het eigen belang voorop.

Naast deze verschillen in zelfbeschrijvingen tussen Nederlandse en kinderen uit etnische minderheidsgroepen is er ook een verschil in evaluatie en waardering van etnische identiteit. Uit meerdere onderzoeken is gebleken dat kinderen uit een etnische minderheidsgroep het lidmaatschap van hun groep positiever ervaren dan kinderen uit een meerderheidsgroep. Ook voelen kinderen uit etnische minderheidsgroepen zich meer betrokken tot hun groep dan kinderen uit een meerderheidsgroep (Verkuyten, 1999, in Verkuyten, 2004). Deze bevindingen kunnen verklaard worden vanuit de SIT. Deze theorie veronderstelt dat kinderen hun eigen groep positiever evalueren dan andere groepen wanneer zij sterke verbondenheid met hun groep voelen. Als kinderen op de hoogte zijn van hun minderheidsstatus en te maken krijgen met discriminatie tegen hun etnische groep kunnen zij dreiging ervaren waardoor zij zich sterker verbonden voelen met hun eigen groep en deze daardoor positiever evalueren dan kinderen uit de meerderheidsgroep.

Uit onderzoek van Kinket en Verkuyten (1997) is gebleken dat de sociale context een rol speelt bij de etnische zelfbeschrijving en zelfevaluatie van Turkse kinderen. Hoewel zowel Nederlandse als Turkse kinderen in de leeftijd van tien tot dertien jaar zichzelf vaker beschreven in termen van etniciteit wanneer het aantal Nederlandse klasgenoten relatief laag was, bleek dat de Turkse kinderen meer naar hun etnische oorsprong refereerden als er ten opzichte van Nederlandse kinderen relatief veel Turkse kinderen in de klas zaten. Volgens Hutnik (1991, in Kinket & Verkuyten, 1997) komt dit doordat mensen uit minderheidsgroepen in situaties zonder veel anderen uit minderheidsgroepen weinig mogelijkheid zien tot het ervaren van steun. Hierdoor hebben zij er in dergelijke situaties geen baat bij naar hun eigen etniciteit te refereren. De mate waarin kinderen zichzelf met hun etnische groep identificeren is naast de sociale context waarin zij leven ook afhankelijk van verschillende persoonlijke behoeften, motieven en doelen die kinderen hebben. Daarnaast speelt sekse ook een rol. Uit het onderzoek van Kinket en Verkuyten kwam namelijk een sekseverschil naar voren. Jongens omschreven zich vaker in etnische termen en evalueerden hun etnische identiteit vaak positiever dan meisjes. Een mogelijke verklaring voor dit verschijnsel is dat jongens zich meer bewust zijn van status, doordat zij vaker meedoen in activiteiten die gebaseerd zijn op groepsidentiteiten (Schofield, 1981, in Kinket & Verkuyten, 1997).

Het huidige onderzoek

De vraagstelling bij het huidige onderzoek luidt: ‘In welke mate zijn kinderen uit groep drie en vier van de basisschool zich bewust van hun eigen sociale identiteit (sekse en etniciteit) en die van hun klasgenoten?’ Bij deze vraagstelling is de volgende onderzoekshypothese opgesteld: Kinderen uit groep drie en vier zijn in staat vergelijkingen en onderscheid te maken tussen de identiteit van zichzelf en anderen. Met een toename in de leeftijd van het kind wordt een verandering verwacht in de inhoud van beschrijvingen van het zelf en anderen. Verwacht wordt dat er bij kinderen naarmate zij ouder worden een afname plaatsvindt in het beschrijven van fysieke kenmerken en activiteiten en een toename in het beschrijven van sociale kenmerken en psychologische kenmerken.

De vraagstelling van het huidige onderzoek kan opgedeeld worden in deelvragen met betrekking tot sekse en etniciteit. Bij deze deelvragen wordt er onderzocht of er een verschil bestaat tussen jongens/meisjes, westers/niet-westers, zes- en zevenjarigen/acht- en negenjarigen en leerlingen van een homogeen witte/homogeen zwarte/heterogene klas.

Sekse

- Bestaat er een verschil in voorkeur voor sekse bij het spelen met een ander kind?
- Bestaat er een verschil in beschrijvingen van jongens en meisjes?
- Bestaat er een verschil in waardering van de eigen sekse?
- Bestaat er een verschil in verbondenheid met de eigen en de andere sekse?

Etniciteit

- Bestaat er een verschil in beschrijvingen over de eigen en een andere etniciteit?
- Bestaat er een verschil in waardering van de eigen etniciteit?
- Bestaat er een verschil in verbondenheid met de eigen en de andere etniciteit?

Om ethische redenen is er geen onderzoeksvraag naar de voorkeur bij het spelen met betrekking tot etniciteit.

In het huidige onderzoek wordt er gekeken naar wat de kinderen zeggen over hun eigen sekse en etniciteit, in termen van relevantie, attitude en kennis. Tevens is er gekeken naar de invloed van de context van de klas op de antwoorden die kinderen geven. De opgestelde hypothesen luiden als volgt:

Relevantie

Hypothese 1: Kinderen (zowel jongens als meisjes) geven, ongeacht hun etniciteit, de voorkeur aan het spelen met iemand van dezelfde sekse.

Dit wordt verondersteld naar aanleiding van onderzoek van Powlishta (2001, in Powlishta, 2004), waaruit blijkt dat kinderen in de leeftijd van tweeënhalf tot drie jaar al de voorkeur voor een speelgenootje van dezelfde sekse boven één van de andere sekse hebben.

Kennis

Hypothese 2: Westerse kinderen omschrijven zichzelf en anderen in termen van psychologische kenmerken en niet-westerse kinderen omschrijven zichzelf en anderen in termen van sociale of etnische groepskenmerken.

Deze veronderstelling komt voort uit onderzoek van Rhee, Uleman, Lee en Roman (1995), waaruit bleek dat mensen uit collectivistische culturen, zoals de Turkse en Marokkaanse cultuur, hun zelfbeschrijvingen meer baseren op sociale en etnische identiteit dan mensen uit individualistische culturen, zoals de Nederlandse.

Attituden

Hypothese 3: Niet-westerse kinderen (kinderen uit minderheidsgroepen) evalueren hun lidmaatschap van een etnische groep positiever dan westerse kinderen (kinderen uit meerderheidsgroepen).

Uit onderzoek van Verkuyten (1999, in Verkuyten, 2004) blijkt dat kinderen uit etnische minderheidsgroepen zich meer betrokken voelen tot hun groep en dat zij de deelname aan hun groep positiever ervaren dan kinderen uit een etnische meerderheidsgroep.

Methode

Design

Het onderzoek heeft een between-subjects design, waarbij iedere participant slechts eenmaal is onderzocht. Het onderzoek is deels hypothesetoetsend en deels beschrijvend van aard.

Participanten

Er zijn verschillende scholen in Nederland benaderd om deel te nemen aan het onderzoek. Wanneer de scholen toegezegd hadden deel te willen nemen aan het onderzoek is er door de leerkracht aan alle ouders van de leerlingen uit de betreffende klassen een brief meegegeven met het verzoek om toestemming te geven hun kind deel te laten nemen aan het onderzoek en inzage te geven in de schooladministratie voor achtergrondgegevens van het kind en de ouders (zie Bijlage 1). Kinderen van wie de ouders bezwaar hebben ingediend zijn uitgesloten van het onderzoek.

Aan het onderzoek hebben 190 kinderen in de leeftijd van zes tot negen jaar (range 6.0-9.2 jaar) deelgenomen (zie Tabel 1). De gemiddelde leeftijd van alle kinderen is 7.5 jaar. De groep participanten bestaat uit 97 jongens en 93 meisjes. Van de participanten is 47% van westerse afkomst en de overige 53% van niet-westerse afkomst. De participanten zijn geworven op zes basisscholen in Nederland (zie Tabel 2). Twee van deze scholen staan in Amsterdam, één in Purmerend, één in Den Bosch, één in Amersfoort en één in Andel. De klassen van drie scholen hebben een homogene populatie; één daarvan bestaat voor >90% uit Nederlandse kinderen, één daarvan bestaat voor >70% uit Nederlandse kinderen en één daarvan bestaat voor 100% uit van oorsprong niet-Nederlandse, voornamelijk Turkse en Marokkaanse, Islamitische kinderen. De klassen van de andere drie scholen hebben een heterogene populatie en bestaan voor <70% uit kinderen met een Nederlandse achtergrond. Enkele etniciteiten die op deze scholen veel gezien worden zijn Turks, Marokkaans, Surinaams, Antilliaans en Iraans.

Tabel 1 Kenmerken van de participanten in frequenties (en percentages)

	Jongens	Meisjes	Totaal
Culturele achtergrond			
Westers	50 (52)	40 (43)	90 (47)
Niet-westers	47 (48)	53 (57)	100 (53)
Leeftijd			
6 jaar	27 (28)	28 (30)	55 (29)
7 jaar	42 (43)	43 (46)	85 (45)
8 jaar	25 (26)	20 (22)	45 (24)
9 jaar	3 (3)	2 (2)	5 (2)
Context van de klas			
Homogeen	53 (55)	48 (52)	101 (53)
Heterogeen	44 (45)	45 (48)	89 (47)

Tabel 2 Kenmerken (heterogeen of homogeen) van de klassen in frequenties (en percentages)

School 1: A	N=32	
Westers	22 (69)	Homogeen
Niet-westers	10 (31)	
School 2: Oe	N=31	
Westers	18 (58)	Heterogeen
Niet-westers	13 (42)	
School 3: Ij	N=28	
Westers	14 (50)	Heterogeen
Niet-westers	14 (50)	
School 4: Ui	N=30	
Westers	12 (40)	Heterogeen
Niet-westers	18 (60)	
School 5: I	N=41	
Westers	0 (0)	Homogeen
Niet-westers	41 (100)	
School 6: E	N=28	
Westers	24 (86)	Homogeen
Niet-westers	4 (14)	

Dataverzameling en meetinstrumenten

Procedure: Op het moment dat de toestemming van school en ouders geregeld was zijn de onderzoekers eenmaal naar de betreffende klassen geweest om kennis te maken met de leerlingen. De onderzoekers zijn gedurende enige tijd in de klas geweest en hebben een gedeelte van de les bijgewoond. Daarna hebben zij de scholen meerdere malen bezocht voor mondelinge interviews bij de kinderen. De interviews werden bij de kinderen in tweetallen afgenomen en duurden gemiddeld 20 tot 30 minuten. Allereerst hield de onderzoeker een inleidend praatje en koppelde zij terug naar het eerdere bezoek in de klas. Vervolgens heeft de onderzoeker een vragenlijst bij deze kinderen afgenomen (zie Bijlage 2).

Interviews en scoring: Voor het onderzoek zijn (semi)-gestructureerde interviews gebruikt (zie Bijlage 2). Binnen de interviews is gebruik gemaakt van emoticons met blije en sippe gezichten. Daarnaast is op verschillende scholen gebruik gemaakt van een klassenfoto. Aan de hand van de klassenfoto is gevraagd of er kinderen in de klas zaten van wie de vader of moeder niet uit Nederland komt. Alle interviews zijn met beeld en/of geluidsapparatuur vastgelegd. Vervolgens zijn de afgenomen interviews uitgeschreven, waarna zij zijn gescoord aan de hand van een scoringshandleiding (zie Bijlage 3). In deze handleiding staan verschillende antwoordmogelijkheden van het kind vermeld, onderverdeeld in categorieën. Voor de scoring van de interviews is een scoringsformulier opgesteld (zie Bijlage 4). Op dit scoreformulier staan zowel de persoonsgegevens als de antwoorden van het kind vermeld. De antwoorden van de kinderen zijn onderverdeeld in verschillende categorieën

(overeenkomstig met de scorehandleiding). Deze categorieën zijn bepaald aan de hand van veel voorkomende antwoorden van de kinderen.

Hieronder zal worden beschreven welke interviewvragen gebruikt zijn voor het beantwoorden van iedere onderzoeksvraag en hypothese.

Onderzoeksvragen m.b.t. sekse

Bestaat er een verschil in voorkeur voor sekse bij het spelen met een ander kind? Hierbij is de vraag ‘Speel je liever met jongens of meisjes?’ gebruikt.

Bestaat er een verschil in waardering van de eigen sekse? Hierbij is de vraag ‘Hoe vind je het om jongen/meisje te zijn?’ gebruikt.

Bestaat er een verschil in beschrijvingen van jongens en meisjes? Hierbij zijn de vragen ‘Wat is er leuk aan meisje/jongen zijn?’, ‘Hoe zijn jongens/meisjes volgens jou?’ en ‘Zijn ze anders dan ...? Waaraan kan je dat merken?’ gebruikt.

Bestaat er een verschil in verbondenheid met de eigen en de andere sekse? Hierbij zijn de vragen ‘Stel je voor: Als een meisje uit jouw klas iets doet en een jongen zegt dan “meisjes zijn stom!” Zou jij dat vervelend vinden? Waarom?’ en ‘Stel je voor: Als een jongen uit jouw klas iets doet en een meisje zegt dan “jongens zijn stom!” Zou jij dat vervelend vinden? Waarom?’ gebruikt.

Onderzoeksvragen m.b.t. etniciteit

Bestaat er een verschil in waardering van de eigen etniciteit? Hierbij is de vraag ‘Hoe vind je het om Nederlands/andere etniciteit te zijn?’ gebruikt.

Bestaat er een verschil in beschrijvingen over de eigen en een andere etniciteit? Hierbij zijn de antwoorden op de vraag ‘Hoe zijn Nederlanders/andere etniciteit volgens jou?’ gebruikt.

Bestaat er een verschil in verbondenheid met de eigen en de andere etniciteit? Voor het beantwoorden van deze vraag zijn de antwoorden op de volgende vragen gebruikt ‘Stel je voor: Als een (eigen etniciteit) kind uit jouw klas iets doet en een (andere etniciteit) kind zegt dan “Nederlanders zijn stom!” vind jij dat vervelend? Waarom?’ en ‘Stel je voor: Als een (andere etniciteit) kind uit jouw klas iets doet en een (eigen etniciteit) kind zegt dan “(Andere etniciteit) zijn stom!” vind jij dat vervelend? Waarom?’

Data-analyse

Er is een kwantitatieve analyse over de resultaten uitgevoerd. Deze analyse richt zich op de relevantie, de kennis en de attitudes die kinderen hebben met betrekking tot sekse en etniciteit. De analyse richt zich op een verschilvraag en maakt gebruik van de nominale variabelen sekse (jongen/meisje), etniciteit (westers/niet-westers) en leeftijd (zes-zeven jaar/acht-negen jaar). Er is voor deze leeftijdsverdeling gekozen om zo te onderzoeken of er een ontwikkeling in het identiteitsbesef van kinderen plaatsvindt. Er wordt hierbij gekeken naar hoe kinderen praten over eventuele voorkeuren voor het spelen met een ander/of het wat uitmaakt, of er een verschil bestaat in hoe kinderen zichzelf en anderen beschrijven en hun attitudes. Er is daarnaast onderzocht of de homogeniteit/heterogeniteit van de populatie van de klas van invloed is op de antwoorden die de

kinderen op de interviewvragen geven. De analyses zijn binnen SPSS uitgevoerd met de Chi²-test (nominaal) en de Mann-Whitney U-Test (ordinaal).

Voor het toetsen van de hypothese ‘Naarmate kinderen ouder worden vindt er een afname plaats in het beschrijven van fysieke kenmerken en activiteiten en een toename in het beschrijven van sociale kenmerken en psychologische kenmerken’ is gebruik gemaakt van de antwoorden op de vraag ‘Hoe zijn jongens/meisjes?’ Als het kind bij jongens óf meisjes een beschrijving in één of meerdere van de categorieën gaf werd dit gescoord. Dit geldt ook voor wanneer een kind bij beide seksen een beschrijving in één of meerdere van de categorieën gaf. Er is hierbij geen onderscheid gemaakt tussen of het antwoord van het kind betrekking had op de eigen sekse of de andere sekse.

Voor het toetsen van de onderzoeksvragen met betrekking tot de beschrijvingen van jongens en meisjes en Nederlandse kinderen en kinderen met een andere etnische achtergrond is er ook onderzocht of er een verschil bestaat in het niveau van de categorieën die kinderen noemen. Wat betreft de beschrijvingen van jongens en meisjes is de categorisering als volgt: activiteiten en fysieke kenmerken =1, sociale kenmerken =2 en psychologische kenmerken =3. Wat betreft de beschrijvingen van Nederlanders en andere etniciteiten is de categorisering als volgt: fysieke kenmerken en anders =1, sociaal-culturele praktijken =2 en sociaal economische status en psychologische kenmerken =3. Er wordt in het onderzoek van uitgegaan dat het niveau van de categorie samenhangt met het denkniveau van de kinderen.

Voor het toetsen van de onderzoeksvragen met betrekking tot de verbondenheid met de eigen sekse en etniciteit en die van anderen zijn de antwoorden van de kinderen in twee groepen gecategoriseerd. Kinderen die zich niet verbonden voelen of niet weten of zij zich verbonden voelen zijn samen genomen tot één groep. De andere groep bestaat uit kinderen die zich wel verbonden voelen.

Voor het toetsen van de hypothese ‘Westerse kinderen omschrijven zichzelf en anderen in termen van psychologische kenmerken en niet-westerse kinderen omschrijven zichzelf en anderen in termen van sociale of etnische groepskenmerken’ is gebruik gemaakt van de antwoorden van de kinderen op de vraag ‘Hoe zijn Nederlanders/andere etniciteit volgens jou?’ Er is hierbij gekeken hoe vaak westerse en niet-westerse kinderen antwoorden geven in de categorie psychologische kenmerken en sociaal-culturele praktijken (sociale of etnische groepskenmerken). Als het kind bij westerse óf niet-westerse kinderen een beschrijving in één of meerdere van de categorieën gaf werd dit gescoord als positief. Dit geldt ook voor wanneer een kind bij beide etniciteiten een beschrijving in één of meerdere van de categorieën gaf. Er is hierbij geen onderscheid gemaakt tussen of het antwoord van het kind betrekking had op mensen van de eigen etniciteit of van een andere etniciteit. De interbeoordelaarbetrouwbaarheid is gemeten aan de hand van de scoring van interviews van twaalf kinderen. De Cohen’s Kappa is 0.721. Deze waarde ligt tussen minimaal acceptabele overeenstemming (0.6) en goede overeenstemming (0.8).

Resultaten

In het onderzoek is onderzocht in welke mate basisschoolleerlingen uit groep drie en vier zich bewust zijn van hun eigen sociale identiteit, wat betreft sekse en etniciteit.

Sekse

Relevantie

Er blijkt geen verschil te bestaan tussen jongens en meisjes wat betreft de voorkeur voor het spelen met iemand van de eigen sekse ($\chi^2=.230$; $df=1$; $p=.631$). Het merendeel van beide seksen geeft de voorkeur aan iemand van de eigen sekse. Er blijkt wel een verschil te zijn tussen westerse en niet-westerse kinderen wat betreft de voorkeur voor het spelen met iemand van de eigen sekse (zie Tabel 3). Hoewel zowel het merendeel van de westerse als van de niet-westerse kinderen de voorkeur geeft aan iemand van de eigen sekse is dit vaker het geval bij niet-westerse kinderen ($\chi^2=13.021$; $df=1$; $p<.01$). Dit geldt voor zowel niet-westerse jongens ($\chi^2=8.409$; $df=1$; $p<.01$) als niet-westerse meisjes ($\chi^2=4.578$; $df=1$; $p<.05$). De voorkeur voor het spelen met iemand van de eigen sekse verschilt niet tussen kinderen in de leeftijd van zes-zeven jaar en acht-negen jaar ($\chi^2=2.366$; $df=1$; $p=.124$). Dit geldt ook voor kinderen van klassen met een homogene populatie en kinderen van klassen met een heterogene populatie ($\chi^2=.426$; $df=1$; $p=.514$). In deze groepen geeft het merendeel van de kinderen de voorkeur aan het spelen met iemand van de eigen sekse.

Tabel 3

Frequentie (en percentage) van de voorkeur voor sekse bij spelen (eigen sekse, andere sekse en geen voorkeur) per sekse, etniciteit, leeftijd en klassencontext

	Sekse		Etniciteit		Leeftijd		Context	
	Jongens	Meisjes	Westerse	Niet-westerse	6-7 jaar	8-9 jaar	Homogeen	Heterogeen
	<i>N</i> = 91	<i>N</i> = 86	<i>N</i> = 87	<i>N</i> = 90	<i>N</i> = 129	<i>N</i> = 48	<i>N</i> = 88	<i>N</i> = 89
Eigen	67 (73.6)	66 (76.7)	55 (63.2)*	78 (86.7)*	93 (72.1)	40 (83.3)	68 (77.3)	65 (73.0)
Andere	2 (2.2)	7 (8.1)	5 (5.7)	4 (4.4)	7 (5.4)	2 (4.2)	6 (6.8)	3 (3.4)
Geen	22 (24.2)	13 (15.1)	27 (31.0)*	8 (8.9)*	29 (22.5)	6 (12.5)	14 (15.9)	21 (23.6)

* $p<.01$

Kennis

Het blijkt dat er een verschil waarneembaar is in het beschrijven van kenmerken van jongens en meisjes tussen zes- en zevenjarigen en acht- en negenjarigen (zie Tabel 4). Wanneer hen gevraagd wordt beschrijvingen van jongens en meisjes te geven, geven kinderen in de leeftijd van zes en zeven jaar vaker beschrijvingen op basis van fysieke kenmerken dan kinderen in de leeftijd van acht en negen jaar. ($\chi^2=4.133$; $df=1$; $p<.05$). Beschrijvingen op basis van psychologische kenmerken worden vaker gegeven door kinderen van acht en negen jaar in vergelijking tot kinderen van zes en zeven jaar ($\chi^2=7.333$; $df=1$; $p<.01$). Er zijn geen verschillen gevonden tussen beide leeftijdscategorieën wat

betreft de beschrijving op basis van activiteiten ($\text{Chi}^2=.674$; $\text{df}=1$; $p=.412$) en sociale kenmerken ($\text{Chi}^2=.020$; $\text{df}=1$; $p=.889$)

Tabel 4

Frequentie (en percentage) van het aantal 6-7 jarigen en 8-9 jarigen dat geen/wel seksebeschrijvingen geeft op basis van activiteiten, fysieke verschijning, sociale kenmerken en psychologische kenmerken.

	Activiteit		Fysiek		Sociaal		Psychologisch	
	6-7 jaar	8-9 jaar	6-7 jaar	8-9 jaar	6-7 jaar	8-9 jaar	6-7 jaar	8-9 jaar
Leeftijd	<i>N</i> =138	<i>N</i> =48	<i>N</i> =138	<i>N</i> =48	<i>N</i> =138	<i>N</i> =48	<i>N</i> =138	<i>N</i> =48
Geen	37 (26.8)	10 (20.8)	41 (29.7)**	22 (45.8)**	105 (76.1)	37 (77.1)	59 (42.8)*	10 (20.8)*
Wel	101 (73.2)	38 (79.2)	97 (70.3)**	26 (54.2)**	33 (23.9)	11 (22.9)	79 (57.2)*	38 (79.2)*

* $p<.01$; ** $p<.05$

Middels de Mann-Whitney U-test is onderzocht of er een verschil bestaat in de beschrijvingen die kinderen geven van jongens en meisjes. Er blijkt een verschil te bestaan tussen zes- en zevenjarigen en acht- en negenjarigen ($U=2508$; $p<.01$). Wanneer dit nader wordt onderzocht blijkt dat acht- en negenjarigen jongens in categorieën van een hoger niveau (in termen van sociale en psychologische kenmerken) omschrijven dan zes- en zevenjarigen ($U=2603$; $p<.05$).

Attitudes

Uit de onderzoeksresultaten blijkt dat er geen verschillen zijn in de evaluatie van de eigen sekse, wat betreft sekse, etniciteit, leeftijd en klassencontext. Binnen alle groepen evalueert het merendeel van de kinderen zijn eigen sekse als positief.

Wat betreft de verbondenheid met de eigen sekse, blijken er geen verschil te bestaan tussen jongens en meisjes ($\text{Chi}^2=1.052$; $\text{df}=1$; $p=.305$), westerse en niet-westerse kinderen ($\text{Chi}^2=.095$; $\text{df}=1$; $p=.758$) en zes- en zevenjarigen en acht- en negenjarigen ($\text{Chi}^2=1.714$; $\text{df}=1$; $p=.190$). Er blijken wel verschillen te zijn in de verbondenheid met de eigen sekse tussen kinderen in homogeen witte, homogeen zwarte en heterogene klassen ($\text{Chi}^2=6.757$; $\text{df}=2$; $p<.05$). Kinderen van homogeen witte klassen voelen zich het meest verbonden met de eigen sekse, gevolgd door kinderen van homogeen zwarte klassen.

Er zijn tevens verschillen gevonden wat betreft de verbondenheid met de andere sekse (zie Tabel 5). Meisjes voelen zich even vaak als jongens verbonden met kinderen van de andere sekse ($\text{Chi}^2=3.221$; $\text{df}=1$; $p=.073$). Bij westerse kinderen is er sprake van meer verbondenheid met de andere sekse dan bij niet-westerse kinderen ($\text{Chi}^2=4.748$; $\text{df}=1$; $p<.05$). Er bestaat geen verschil in verbondenheid met de andere sekse tussen zes- en zevenjarigen en acht- en negenjarigen ($\text{Chi}^2=.365$; $\text{df}=1$; $p=.545$). Wanneer kinderen van klassen met een homogene populatie en heterogene populatie met elkaar worden vergeleken, is er geen verschil waarneembaar ($\text{Chi}^2=2.962$; $\text{df}=1$; $p=.085$). Wanneer er echter onderscheid gemaakt wordt tussen kinderen van homogeen witte, homogeen zwarte en heterogene

klassen blijkt dat kinderen van homogeen zwarte klassen zich minder vaak verbonden voelen met de andere sekse dan kinderen van homogeen witte en heterogene klassen ($\chi^2=6.511$; $df=2$; $p<.05$).

Tabel 5

Frequentie (en percentage) van de verbondenheid met de andere sekse (geen verbondenheid/weet niet en wel verbondenheid) per sekse, etniciteit, leeftijd en klassencontext

	Sekse		Etniciteit		Leeftijd		Context		
	Jongen	Meisje	Westers	Niet-westers	6-7 jaar	8-9 jaar	Homogeen wit	Homogeen zwart	heterogeen
	<i>N= 51</i>	<i>N= 51</i>	<i>N= 44</i>	<i>N= 58</i>	<i>N= 74</i>	<i>N= 28</i>	<i>N= 28</i>	<i>N= 28</i>	<i>N= 46</i>
Geen/weet niet	27 (52.9)	18 (35.3)	14 (31.8)	31 (53.4)	34 (45.9)	11 (39.3)	11 (39.3)**	18 (64.3)**	16 (34.8)**
Wel	24 (47.1)	33 (64.7)	30 (68.2)	27 (46.6)	40 (54.1)	17 (60.7)	17 (60.7)**	10 (35.7)**	30 (65.2)**

** $p<.05$

Etniciteit

Kennis

Wanneer er gekeken wordt naar de beschrijvingen van etnische groepen blijkt er tussen westerse en niet-westerse kinderen geen verschil te bestaan in het benoemen van sociaal-culturele praktijken en psychologische kenmerken (zie Tabel 6). Westerse kinderen geven even vaak als niet-westerse kinderen een beschrijving die berust op psychologische kenmerken ($\chi^2=2.322$; $df=1$; $p=.128$). Dit geldt ook voor de beschrijvingen die berusten op sociaal-culturele praktijken ($\chi^2=.366$; $df=1$; $p=.545$).

Tabel 6

Frequentie (en percentage) van het aantal westerse en niet-westerse kinderen dat geen.wel etniciteitbeschrijvingen geeft op basis van psychologische kenmerken en sociaal-culturele praktijken

	Psychologisch		Sociaal-culturele praktijken	
	Westers	Niet-westers	Westers	Niet-westers
	<i>N= 90</i>	<i>N= 96</i>	<i>N= 90</i>	<i>N= 96</i>
Geen	78 (86.7)	75 (78.1)	13 (14.4)	17 (17.7)
Wel	12 (13.3)	21 (21.9)	77 (85.6)	79 (82.3)

Bij de beschrijvingen op basis van psychologische kenmerken blijkt er wel een verschil te bestaan tussen zes- en zevenjarigen en acht- en negenjarigen ($\chi^2=13.848$; $df=1$; $p<.01$). Wanneer de leeftijdscategorieën herverdeeld worden in de categorieën zesjarigen, zevenjarigen en achtjarigen blijft dit verschil zichtbaar ($\chi^2=10.770$; $df=2$; $p<.01$). Uit de resultaten blijkt dat kinderen in de leeftijd van acht jaar vaker beschrijvingen geven op basis van psychologische kenmerken dan kinderen van zes en zeven jaar (zie Tabel 7). Ook blijkt dat kinderen in klassen met een heterogene populatie vaker beschrijvingen geven op basis van psychologische kenmerken dan kinderen in klassen met een homogene populatie ($\chi^2=4.007$; $df=1$; $p<.05$) (zie Tabel 7).

Tabel 7

Frequentie (en percentage) van het aantal kinderen dat geen/wel etniciteitbeschrijvingen geeft op basis van psychologische kenmerken, per leeftijd en klassencontext

	Leeftijd			Context van de klas	
	6 jaar	7 jaar	8 jaar	Homogeen	Heterogeen
	N= 54	N= 84	N= 43	N= 97	N= 89
Geen	49 (90.7)*	73 (86.9) *	29 (67.4) *	85 (87.6)**	68 (76.4)**
Wel	5 (9.3) *	11 (13.1) *	14 (32.6) *	12 (12.4)**	21 (23.6)**

* $p < .01$; ** $p < .05$

Uit de onderzoeksresultaten komt tevens naar voren dat kinderen van homogeen witte klassen vaker beschrijvingen geven op basis van sociaal-culturele praktijken dan kinderen van klassen met een homogeen zwarte of heterogene populatie ($\chi^2=11.143$; $df=2$; $p < .01$).

Wanneer de onderzoeksresultaten bestudeerd worden komen er nog enkele opvallende resultaten naar voren. Als er gekeken wordt naar de beschrijvingen die kinderen van Nederlanders en andere etniciteiten geven blijkt dat kinderen van homogene klassen vaker beschrijvingen geven op basis van fysieke kenmerken dan kinderen van heterogene klassen ($\chi^2=15.272$; $df=1$; $p < .01$). Wanneer de homogene klassen worden opgesplitst in homogeen witte en homogeen zwarte klassen blijkt dat kinderen van homogeen witte klassen het meest beschrijvingen geven op basis van fysieke kenmerken, gevolgd door kinderen van homogeen zwarte klassen en tenslotte kinderen van heterogene klassen ($\chi^2=18.595$; $df=2$; $p < .01$).

Ook blijkt uit de resultaten dat westerse kinderen vaker dan niet-westerse kinderen beschrijvingen geven op basis van sociaal-economische status ($\chi^2=7.007$; $df=1$; $p < .05$). Daarnaast komt naar voren dat kinderen van homogeen witte klassen, vergeleken met kinderen van homogeen zwarte en heterogene klassen, het vaakst beschrijvingen geven op basis van sociaal-economische status ($\chi^2=13.056$; $df=2$; $p < .01$).

Met de Mann-Whitney U-test is onderzocht of er een verschil tussen westers en niet-westerse kinderen bestaat in de beschrijving van Nederlanders en andere etniciteiten. Uit de onderzoeksresultaten blijkt dat westerse kinderen Nederlanders omschrijven in categorieën (psychologische kenmerken) van een hoger niveau dan niet-westerse kinderen ($U=3628$; $p < .05$).

Attitudes

Er blijkt geen verschil te bestaan in de evaluatie van de eigen etniciteit tussen jongens en meisjes ($\chi^2=.174$; $df=2$; $p=.917$), westerse en niet-westerse kinderen ($\chi^2=.760$; $df=2$; $p=.684$) en 6-7 en jarigen en 8- en 9 jarigen ($\chi^2=3.236$; $df=1$; $p=.072$) (zie Tabel 7). Het merendeel van de kinderen uit deze groepen evalueert de eigen etniciteit als positief. Klassencontext blijkt een bepalende rol te hebben in de evaluatie van de eigen etniciteit. Hoewel het merendeel van alle kinderen de eigen

etniciteit als positief beoordeelt, blijkt dat dit meer het geval is bij kinderen van heterogene klassen dan kinderen van klassen met een homogene populatie ($\text{Chi}^2=10.297$; $\text{df}=2$; $p<.01$). Wanneer er onderscheid gemaakt wordt tussen homogeen witte, homogeen zwarte en heterogene klassen blijkt dat kinderen van homogeen witte klassen de eigen etniciteit vaker zowel positief als negatief beoordelen dan kinderen van klassen met een homogeen zwarte of heterogene populatie ($\text{Chi}^2=13.017$; $\text{df}=4$; $p<.05$).

Tabel 8

Frequentie (en percentage) van de evaluatie van de eigen etniciteit (positief, negatief en beide) per sekse, etniciteit, leeftijd en klassencontext

	Sekse		Etniciteit		Leeftijd		Context		
	Jongen	Meisje	Westers	Niet-westers	6-7 jaar	8-9 jaar	Homogeen wit	Homogeen zwart	Heterogeen
	<i>N</i> = 86	<i>N</i> = 81	<i>N</i> = 83	<i>N</i> = 84	<i>N</i> = 127	<i>N</i> = 40	<i>N</i> = 60	<i>N</i> = 27	<i>N</i> = 80
Positief	72 (83.7)	67 (82.7)	70 (84.3)	69 (82.1)	102 (80.3)	37 (92.5)	43 (71.7)**	22 (81.5) **	74 (92.5) **
Negatief	6 (7.0)	7 (8.6)	5 (6.0)	8 (9.5)	12 (9.4)	1 (2.5)	6 (10.0)	3 (11.1)	4 (5.0)
Beide	8 (9.3)	7 (8.6)	8 (9.6)	7 (8.3)	13 (10.2)	2 (5.0)	11 (18.3)**	2 (7.4)**	2 (2.5) **

** $p<.05$

Wanneer de kinderen per context van de klas worden gecategoriseerd in westers en niet-westers blijkt dat westerse kinderen van klassen met een heterogene populatie hun eigen etniciteit het vaakst als positief beoordelen (zie Tabel 9).

Tabel 9

Frequentie (en percentage) van de evaluatie van de eigen etniciteit (positief, negatief en beide) per etniciteit in homogene en heterogene klassen

	Homogene populatie		Heterogene populatie	
	Westers	Niet-westers	Westers	Niet-westers
	<i>N</i> = 46	<i>N</i> = 41	<i>N</i> = 37	<i>N</i> = 43
Positief	35 (76.1)	30 (73.2)	35 (94.6)	39 (90.7)
Negatief	4 (8.7)	5 (12.2)	1 (2.7)	3 (7.0)
Beide	7 (15.2)	6 (14.6)	1 (2.7)	1 (2.3)

Uit de resultaten blijkt dat er geen verschillen zijn in de verbondenheid met de eigen etniciteit wanneer de kinderen vergeleken worden op basis van sekse ($\text{Chi}^2=1.455$; $\text{df}=1$; $p=.228$), etniciteit ($\text{Chi}^2=2.393$; $\text{df}=1$; $p=.122$), leeftijd ($\text{Chi}^2=.210$; $\text{df}=1$; $p=.647$) en context van de klas ($\text{Chi}^2=.134$; $\text{df}=1$; $p=.714$). Ook wanneer er gekeken wordt naar verbondenheid met de etniciteit van anderen blijken er geen verschillen te bestaan binnen de groepen sekse ($\text{Chi}^2=1.953$; $\text{df}=1$; $p=.162$), etniciteit ($\text{Chi}^2=.102$; $\text{df}=1$; $p=.750$), leeftijd ($\text{Chi}^2=1.570$; $\text{df}=1$; $p=.210$) en context van de klas ($\text{Chi}^2=.133$; $\text{df}=1$; $p=.715$).

Binnen alle groepen blijkt dat het merendeel van de kinderen zich verbonden voelt met zowel de eigen als de andere etniciteit.

Discussie en conclusie

De vraagstelling die in het huidige onderzoek centraal staat is: ‘In welke mate zijn kinderen uit groep drie en vier van de basisschool zich bewust van hun eigen sociale identiteit (sekse en etniciteit) en die van hun klasgenoten?’ Om deze vraag te kunnen beantwoorden zijn er analyses uitgevoerd die zich richten op de relevantie, de kennis en de attitudes die kinderen hebben met betrekking tot sekse en etniciteit.

Uit het huidige onderzoek blijkt dat kinderen uit groep drie en vier van de basisschool zich in bepaalde mate bewust zijn van hun eigen sociale identiteit en die van anderen. In welke mate dit is, verschilt per onderdeel van de sociale identiteit (sekse en etniciteit) en per categorie (relevantie, kennis en attitudes).

Wat betreft de relevantie van sekse blijkt dat kinderen bij het spelen de voorkeur geven aan het spelen met iemand van dezelfde sekse. Hieruit blijkt dat kinderen zich bewust zijn van verschillen tussen jongens en meisjes. Dit komt overeen met resultaten van eerder onderzoek (Powlishta, 2001, in Powlishta, 2004). Wanneer er gekeken wordt naar de kennis die kinderen hebben over seksen, blijkt dat kinderen van acht en negen jaar vaker seksebeschrijvingen geven op basis van psychologische kenmerken dan zes- en zevenjarigen. Deze laatst genoemde groep geeft echter vaker seksebeschrijvingen op basis van fysieke kenmerken. Wat betreft de attitudes ten aanzien van sekse blijkt dat het merendeel van de kinderen zijn eigen sekse als positief beoordeelt. Daarnaast voelt het merendeel van de kinderen zich verbonden met de eigen sekse. Er blijkt echter een verschil in verbondenheid met de andere sekse te bestaan tussen kinderen van homogeen witte, homogeen zwarte en heterogene klassen. Kinderen van homogeen witte klassen voelen zich het meest verbonden met de andere sekse, gevolgd door kinderen van homogeen zwarte klassen.

Wat betreft de kennis van kinderen over de Nederlandse etniciteit en andere etniciteiten blijkt dat kinderen in de leeftijd van acht en negen jaar vaker beschrijvingen geven op basis van psychologische kenmerken dan kinderen van zes en zeven jaar. Deze bevinding sluit aan bij onderzoeksresultaten van Quintana (1998), namelijk dat er een ontwikkeling plaatsvindt in het begrip van verschillende etniciteiten. Tevens blijken kinderen van klassen met een heterogene populatie in vergelijking tot kinderen van homogene klassen vaker beschrijvingen te geven op basis van psychologische kenmerken. Kinderen van homogeen witte klassen geven daarentegen vaker dan kinderen van klassen met een homogeen zwarte of heterogene populatie beschrijvingen op basis van sociaal-economische status. Dit verschil blijkt ook zo te zijn bij de beschrijvingen op basis van fysieke kenmerken. Er blijkt echter geen verschil tussen westerse en niet-westerse kinderen te zijn wat betreft de etniciteitsbeschrijvingen op basis van sociaal-culturele praktijken en psychologische kenmerken. Dit komt niet overeen met resultaten uit het onderzoek van Rhee, Ulemann, Lee en Roman (1995). Wanneer er gekeken wordt naar de attitudes ten aanzien van etniciteit blijkt er een verschil te bestaan in de evaluatie van de eigen etniciteit tussen kinderen van verschillende klassencontexten.

Hoewel het merendeel van alle kinderen de eigen etniciteit als positief beoordeelt, blijkt dit vaker het geval te zijn bij kinderen van heterogene klassen dan bij kinderen van klassen met een homogene populatie. Het feit dat het merendeel van de alle kinderen zijn eigen etniciteit positief evalueert sluit aan bij de SIT (Tajfel & Turner, 1979, in Amiot et al., 2007). Uit het huidige onderzoek komt tevens naar voren dat het merendeel van de kinderen zich verbonden voelt met zowel de eigen als de andere etniciteit. Deze laatste bevindingen komen niet overeen met resultaten uit eerder onderzoek van Verkuyten (1999, in Verkuyten, 2004), waaruit bleek dat kinderen uit minderheidsgroepen zich sterker verbonden voelen met hun eigen groep dan kinderen uit meerderheidsgroepen.

Verklaringen voor de gevonden resultaten

Uit de huidige onderzoeksresultaten blijkt dat de meerderheid van zowel westerse als niet-westerse kinderen de voorkeur geeft aan het spelen met iemand van de eigen sekse. Dit verschijnsel blijkt echter meer voor te komen bij niet-westerse kinderen dan bij westerse kinderen. Dit resultaat is niet in overeenstemming met de vooraf opgestelde hypothese dat kinderen ongeacht hun etniciteit de voorkeur geven aan het spelen met iemand van dezelfde sekse. In de interviews gaven enkele niet-westerse kinderen aan wegens hun islamitische achtergrond niet met kinderen van de andere sekse te mogen spelen. Het verschil in seksevoorkeur tussen westerse en niet-westerse kinderen kan mogelijk het gevolg zijn van de verschillende geloofsovertuigingen van beide groepen. Deze veronderstelling sluit aan bij de bevinding dat kinderen van homogeen zwarte klassen zich minder vaak verbonden voelen met de andere sekse dan kinderen van homogeen witte en heterogene klassen.

Hoewel er naar aanleiding van het onderzoek van Verkuyten (1999, in Verkuyten, 2004) verwacht werd dat niet-westerse kinderen hun etniciteit positiever evalueren dan westerse kinderen blijkt dit uit het huidige onderzoek niet. Het blijkt juist dat westerse kinderen van heterogene klassen hun etniciteit positiever evalueren dan westerse en niet-westerse kinderen van klassen met een heterogene of homogene populatie. Ook blijkt dat kinderen van homogeen witte klassen hun etniciteit vaker zowel positief als negatief evalueren dan kinderen van homogeen zwarte en gemengde klassen. Één van de homogeen witte scholen staat in een overwegend wit dorp. Kinderen van homogeen witte klassen weten wellicht minder af van andere etniciteiten omdat zij hier in hun directe omgeving relatief weinig mee geconfronteerd worden. Kinderen van homogeen zwarte klassen weten in vergelijking met kinderen van klassen met een homogeen witte wellicht meer van kinderen met een andere etniciteit af omdat zij opgroeien in een overwegend witte samenleving. Kinderen van heterogene klassen worden meer met andere etniciteiten in hun directe omgeving geconfronteerd. Dit zou tot gevolg kunnen hebben dat kinderen van heterogene klassen hun eigen etniciteit positiever evalueren dan kinderen van homogene klassen omdat zij meer vergelijkingsmateriaal hebben dan kinderen van homogeen witte of homogeen zwarte klassen. Het feit dat kinderen van homogeen witte klassen hun etniciteit vaker zowel positief als negatief evalueren kan voortkomen uit de gedachte dat zij weinig van andere etniciteiten af weten en daardoor minder reflecteren over hun eigen etniciteit.

De verschillen die gevonden zijn met betrekking tot de seksebeschrijvingen op basis van

fysieke kenmerken en psychologische kenmerken komen overeen met de vooraf opgestelde hypothese. Verwacht wordt dat de beschrijvingen van jongere kinderen vaker berusten op duidelijk waarneembare kenmerken als fysieke verschijning en dat oudere kinderen daarentegen al beter in staat zijn tot het waarnemen van andere kenmerken, zoals karaktertrekken (psychologisch). Deze veronderstelling sluit aan bij het gevonden resultaat dat acht en negenjarige jongens vaker omschrijven in categorieën van een hoger niveau dan zes- en zevenjarigen en dat acht- en negenjarigen vaker dan zes- en zevenjarigen etniciteitsbeschrijvingen geven op basis van psychologische kenmerken.

Het onderzoek wijst uit dat westerse kinderen zich meer verbonden voelen met kinderen van de andere sekse dan niet-westerse kinderen. Tevens blijkt uit het onderzoek dat kinderen van klassen met een homogeen zwarte populatie zich minder vaak verbonden voelen met de andere sekse dan kinderen van homogeen witte klassen en heterogene klassen. Deze bevindingen sluiten niet aan bij het idee dat niet-westerse kinderen vanwege hun collectivistische achtergronden meer verbondenheid voelen met anderen dan westerse kinderen. Wellicht kunnen deze onderzoeksresultaten ook verklaard worden door een verschil in geloofsovertuiging tussen westerse en niet-westerse kinderen.

Sterke punten en beperkingen van het onderzoek

Een sterk punt van het huidige onderzoek is dat het onderscheid maakt tussen klassen met homogeen witte, homogeen zwarte en heterogene populaties. In eerder onderzoek naar sociale identiteit is er geen onderscheid gemaakt tussen homogeen witte en homogeen zwarte klassen. Uit het huidige onderzoek blijkt dat er verschillen bestaan in de identiteitsbeleving van kinderen tussen de drie verschillende klassencontexten. Het huidige onderzoek heeft wat dit betreft dus een meerwaarde.

Een punt dat verbeterd kan worden is het introduceren van het onderwerp etniciteit in de interviews. Het doel van het huidige onderzoek is om te onderzoeken of en in welke mate kinderen zich bewust zijn van etniciteit als een onderdeel van hun sociale identiteit, maar op de manier zoals het aan de kinderen gevraagd is wordt er geen objectief beeld van hun bewustzijn van etniciteit gecreëerd. De oorspronkelijke procedure van het onderzoek was dat aan de hand van een klassenfoto aan de kinderen gevraagd werd of er kinderen anders waren dan zichzelf. Dit leverde nauwelijks antwoorden op in termen van etniciteit. Vervolgens is besloten om te vragen of het bij kinderen uit de klas anders gaat dan bij hen thuis en vervolgens is gevraagd of er kinderen waren van wie de papa of mamma niet in Nederland is geboren. In deze vorm wordt etniciteit echter door de onderzoekers zelf geïntroduceerd.

Implicaties voor vervolgonderzoek

Vervolgonderzoek zou zich kunnen richten op de rol van geloofsovertuiging. Wanneer de huidige onderzoeksresultaten bekeken worden zou er in de identiteitsontwikkeling van sekse een bepalende rol kunnen zijn van geloofsovertuiging. In vervolgonderzoek zou deze rol nader onderzocht kunnen worden. Allereerst zouden daarvoor gegevens over de geloofsovertuigingen van ieder kind

door hun ouders beschikbaar gesteld moeten worden. Tevens zou in de interviews gevraagd kunnen worden naar de geloofsovertuigingen van kinderen en de rol die deze speelt in het leven van het kind. Uit dit onderzoek zou dan ook kunnen blijken in welke mate kinderen uit groep drie en vier van de basisschool zich bewust zijn van hun geloofsovertuiging.

Tevens zou vervolgonderzoek zich kunnen richten op de vraag of kinderen negatieve ervaringen met betrekking tot sekse en etniciteit hebben in de omgang met anderen en of deze hun algemene attitudes ten aanzien van sekse en etniciteit beïnvloeden. In het huidige onderzoek is aan de kinderen gevraagd of zij in een schoolsituatie door kinderen van de andere sekse en etniciteit benadeeld zijn. Deze gegevens zijn in het huidige onderzoek echter niet gebruikt. In vervolgonderzoek zouden deze resultaten meegenomen kunnen worden en zou hier dieper op in kunnen worden gegaan. Dit is mogelijk door het interview uit te breiden en aan de kinderen te vragen of zij deze ervaringen als erg vervelend hebben ervaren en of deze hun relatie met de andere sekse of etniciteit beïnvloed hebben.

Implicaties voor de praktijk

Uit het huidige onderzoek naar de identiteitsontwikkeling blijkt dat er verschillen tussen jongens en meisjes, westerse en niet-westerse kinderen, zes- en zevenjarigen en acht- en negenjarigen en kinderen van homogeen witte, homogeen zwarte en heterogene klassen bestaan wat betreft de relevantie, kennis en attitudes ten aanzien van sekse en etniciteit als onderdeel van hun identiteit. Leerkrachten zouden deze verschillen tussen de groepen mee kunnen nemen in hun onderwijs om zo op een gepaste manier aan het ontwikkelingsniveau van kinderen aan te sluiten. Hierdoor kan de sfeer in klassen verbeteren en kunnen kinderen hun competenties en vaardigheden optimaal ontwikkelen. Het is belangrijk dat leerkrachten oog hebben voor de negatieve aspecten van de identiteitsontwikkeling van kinderen. Zo zouden leerkrachten bijvoorbeeld niet-westerse kinderen samenwerkingsverbanden aan kunnen laten gaan met kinderen van de andere sekse, om zo positievere relaties tussen hen te creëren.

Literatuurlijst

- Amiot, C.E., Sablonierre, R. de la, Terry, D.J., & Smith, J.R. (2007). Integration of Social Identities in the Self: Toward a Cognitive-Developmental Model. *Personality and Social Psychology Review*, 11, pp. 364-388.
- Bennett, M., & Sani, F. (2004). *The Development of the Social Self*. New York: Psychology Press.
- Dam, ten, G., Volman, M., Westerbeek, K., Wolfgram, P., & Ledoux, G. (2003). *Sociale competentie langs de meetlat. Het bestrijden en voorkomen van onderwijsachterstand. Het meten en evalueren van sociale competentie*. Den Haag: Transferpunt Onderwijsachterstanden.
- Heuvel van den, H., Tellegen, G., & Koomen, W. (1992). Cultural differences in the use of psychological and social characteristics in children's self-understanding. *European Journal of Social Psychology*, 22, 353-362.
- Kinket, B. & Verkuyten, M. (1997). Levels of ethnic self-identification and social context. *Social Psychology Quarterly*, 60, 338-354.
- Kowalski, K. (2007). The Development of Social Identity and Intergroup Attitudes in Young Children. In Saracho, O.N. & Spodek, B. (Eds). *Contemporary perspectives on social learning in early childhood education*, pp. 49-82. Charlotte, NC, Information Age Pbl.
- Powlishta, K.K. (2004). Gender as a social category: Intergroup processes and gender-role development. In Bennett, M., & Sani, F. (2004). *The Development of the Social Self* (pp. 103-133). New York: Psychology Press.
- Quintana, S.M. (1998). Children's developmental understanding of ethnicity and race. *Applied and preventive psychology*, 7, 27-45.
- Rhee, E., Uleman, J. S., Lee, H. K., & Roman, R. J. (1995). Spontaneous self-descriptions and ethnic identities in individualistic and collectivistic cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 142-152.
- Ruble, D.N., Alvarez, J., Bachman, M., Cameron, J., Fuligni, A., Garcia Coll, C., & Rhee, E. (2004). The development of a sense of "we": The emergence and implications of children's collective identity. In Bennett, M., & Sani, F. (2004). *The Development of the Social Self* (pp. 29-76). New York: Psychology Press.
- Ruble, D.N., & Martin, C.L. (1998). Gender development. In N. Eisenberg (Ed.), W.Damon (Series Editor), *Handbook of child psychology. Vol. 3: Social, emotional and personality development* (5th ed., pp. 933-1016). New York: John Wiley & sons.
- Verkuyten, M. (2004). Ethnic Minority Identity and Social Context. In Bennett, M., & Sani, F. (2004). *The Development of the Social Self* (pp. 189-216). New York: Psychology Press.

Bijlagen

Bijlage 1 Brief met antwoordformulier voor ouders

Universiteit Utrecht
Sociale Wetenschappen
Kinder- en Jeugdpsychologie
Postbus 80140
3508 TC Utrecht

Utrecht, .. februari 2011

Aan de ouders of verzorgers van de kinderen van groep 3 en 4 van basisschool

Geachte ouders,

Momenteel doen wij in het kader van onze studie Kinder- en Jeugdpsychologie onderzoek naar de sociale ontwikkeling van jonge kinderen. Wij willen graag weten hoe jonge kinderen van groep 3 en 4 denken over kenmerken van hun sociale identiteit (meisje/ jongen, ethniciteit), het belang van samenwerken en verantwoordelijkheid. Het onderzoek wordt geleid door dr. Dorian de Haan (projectleider) en drs. Anne-Greth van Hoogdalem (onderzoeker), verbonden aan de Universiteit Utrecht.

In aansluiting op dit onderzoek wordt met leerkrachten een methodiek voor het onderwijs over sociale competentie ontwikkeld, *Onze Klas, Mijn Wereld* vanuit de opleiding leraar basisonderwijs van de hogeschool INHolland. Het onderzoek en de methodiekontwikkeling worden gesubsidieerd door de Bernard van Leer Foundation.

Voor het onderzoek voeren we gesprekken met de kinderen en vragen we de leerkrachten een vragenlijst over de sociale ontwikkeling in te vullen. Ook zouden wij graag uit de administratie van de school een aantal achtergrondgegevens van uw kind overnemen over opleiding en beroep van de ouders, thuistaal, geboorteland en rapportgegevens. Deze gegevens worden anoniem verwerkt.

Het is mogelijk dat u er bezwaar tegen heeft dat wij met uw kind deze gesprekjes voeren en/ of deze achtergrondgegevens voor het onderzoek gebruiken. Als dit het geval is, wilt u dan onderstaand strookje invullen en uiterlijk februari aan de leerkracht te geven?

Bij voorbaat hartelijk dank voor uw medewerking.

Met vriendelijke groet,

Esther Scherff en Marissa Selij

ANTWOORDFORMULIER t.b.v. het onderzoek van Onze Klas, Mijn Wereld

Ondergetekende,

Naam:

Ouder(s) van:

Groep:

Heeft er bezwaar tegen dat voor het onderzoek

gesprekjes worden gevoerd met mijn kind

achtergrondgegevens van mijn kind uit de administratie van de school worden overgenomen over opleiding en beroep van de ouders, thuistaal, geboorteland en schoolvorderingen.

Datum:

Handtekening:

Bijlage 2 Interviewvragen

Vragen	Interview - <i>Identiteit</i>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Met wie speel jij het liefst? 2. Speel je liever met jongens of meisjes? 3. Maakt het wat uit? 4. Hoe vind je het om meisje/jongen te zijn? (smileys) 5. Wat is er leuk aan meisje/jongen zijn? 6. Hoe zijn jongens/meisjes volgens jou? 7. Zijn ze anders dan ...? Waaraan kan je dat merken? 8. Stel je voor: <i>Als een meisje uit jouw klas iets doet en een jongen zegt dan "meisjes zijn stom!" Wat vind jij daarvan? Waarom? En andersom, als een jongen ...</i> 9. Zou jij iets doen? Wat? Waarom? 10. Heb je dat wel eens meegemaakt? 	<p>Sekse</p>
<p><i>Intro klassenfoto. Dit is jullie klas, hè?</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 11. Zijn er kinderen bij wie de papa of mama niet uit Nederland komt? 12. Maakt het wat uit? 13. Maakt het uit voor hoe het gaat bij hun thuis? 14. Waar zijn jouw ouders geboren? 15. Wat ben jij (nationaliteit)? 16. Hoe komt het dat je (nationaliteit) bent? 17. Hoe vind je het om (nationaliteit) te zijn? (smileys) 18. Wat is er leuk aan (nationaliteit) te zijn? 19. Hoe zijn Nederlanders/andere nationaliteit volgens jou? 20. Stel je voor: <i>Als een (eigen etniciteit) kind uit jouw klas iets doet en een (andere etniciteit) kind zegt dan "Nederlanders zijn stom!" vind jij dat vervelend? Waarom?</i> 21. Zou jij iets doen? Waarom? 20a En andersom, als een (andere etniciteit) kind uit jouw klas iets doet en een (eigen etniciteit) kind zegt dan "<i>(andere etniciteit) zijn stom!</i>" Wat vind jij daarvan? Waarom?... 21 a Zou jij iets doen? Wat? Waarom? 22. Heb je dat wel eens meegemaakt? Vertel eens? 	<p>Etniciteit</p>

Bijlage 3 Scorehandleiding

Scoringshandleiding Sociale Identiteit, versie juli 2009 / 2011

Bij:

- reden voorkeur sekse
- beschrijving sekse

- **Activiteit:** voorkeuren in activiteiten, beschrijving van activiteit

Fictief voorbeeld: "jongens houden meer van voetbal."

D: "Dan hoef je niet zoveel tv te kijken en te computeren."

S: "Voetballen." Voetballen doe je graag? En wat nog meer? "Mijn lievelingssport is tennissen."

- **Fysiek:** uiterlijke verschijning

Fictief voorbeeld: "meisjes hebben vaak lang haar en rokjes aan."

J: "En meisjes zijn mooier. Maar ze kunnen wel dezelfde kleur haar hebben."

O: "Geen lange haren hebben, korte haren wil ik, niet zo lang als meisjes."

L: "Omdat jongens stekels hebben en wij niet. Wij hebben vlechtjes en hun niet."

- **Sociaal:** gedragskenmerken in interactie

Fictief voorbeeld: "jongens gaan vaak met elkaar vechten."

E: "Dat meisjes leuker zijn dan jongens, want ze vechten zo vaak met elkaar en dan doen ze niet zulke lieve dingen tegen meisjes enzo. Meisjes zijn ook leuker en liever dan jongens."

E: (over jonge kinderen) "Die doen wel eens zo schattig tegen grotere kinderen."

F: "En mijn neef en nicht die helpen me ook heel veel en die zijn heel oud."

L: (over jonge kinderen) "Die durven bijna niks terug te doen."

S: (over meisjes) "Ze zijn heel makkelijk om vrienden mee te maken."

T: "Heel veel kinderen zijn 6 en als ik zelf ook 6 ben, dan kan ik met heel veel kinderen spelen die net zo oud zijn als ik."

- **Psychologisch:** karakterkenmerken, psychologische processen, eigenschappen (lief, druk, gemeen, schattig)

Fictief voorbeeld: "meisjes zijn wat tuttiger."

E: (over meisjes) "Netjes."

L: "Meisjes kunnen beter nadenken. Ze zijn in hun gedachten anders."

M: (over jongens) "Ze zijn heel druk."

S: "in de ochtend zeiden ze 'jaaa, jongens zijn lekker stoerder dan meisjes.'"

N: (over meisjes) "Ze hebben een heel ander karakter, maar dat vind ik eigenlijk moeilijk om uit te leggen."

J: "Meisjes hebben een andere mening. Jongens hebben ook een andere mening."

I: (over hoe meisjes zijn) "Beetje krengerig."

- **Vaardigheden:** meer/andere vaardigheden

Fictief voorbeeld: "als ik groot ben dan kan ik harder lopen."

A: "Je kan ze meer helpen."

E: "Ze doen dingen wat ze niet goed weten. Die andere kinderen weten minder dan ons."

F: "Je wordt ouder he, en dan kun je elk jaar meer."

L: "Ik heb een oudere broer en zus en die kunnen heel veel."

I: "Uh, jongens zijn een beetje stoerder dan meisjes. Ze kunnen beter voetballen, beter rennen, ze kunnen gewoon meer dan meisjes."

- **Privileges**

Fictief voorbeeld: "dan mag ik alleen naar het dorp lopen."

S: (over meisjes) "Dan krijg je meer aandacht en glitterjurkjes."

S: (niet leuk aan meisje zijn) "Ja, soms moet ik van mijn moeder opruimen. Mijn broertjes doen alleen maar televisie kijken en ik moet steeds meehelpen."

J: "Eerst moest ik altijd broccoli echt eten, maar toen ik 7 jaar werd, toen moest dat niet meer."

Bij:

- verantwoordelijkheid nemen; Zou jij wat doen??

- **Fysiek**

Fictief voorbeeld: "ik ga diegene slaan."

N: (zou je wat gaan doen?) "Ikke wel, ik zou wel gaan vechten daarom."

I: "Dan loop ik haar achterna en sla ik haar."

- **Verbaal:** ook wanneer kind 'helpen' aangeeft

Fictief voorbeeld: "ik zeg terug dat ik hem en zijn land ook stom vind!"

J: "Als een Turkse zegt dat is niet leuk om Nederlanders te zijn, Nederland is superstom en dan ga ik gewoon terugzeggen dat Turken is stom, Turkenland is stom."

D: "Dan zeg ik gewoon iets in het Turks, iets ergs, een scheldwoord of zo, en als het niet lukt, dan ga ik in het Nederlands schelden."

K: "En ik vind het ook niet leuk voor de ander, anders wordt hij de hele dag gepest en dan moet je hem eigenlijk wel helpen anders is dat niet meer leuk voor de anderen. Straks heb je dat zelf en dan weet die ander wat ie moet doen en wij hebben hem dat geleerd."

S: "Had ik tegen hem, had ik niet tegen mijn vader of tegen de juffrouw, had ik gezegd waarom doe je zo beledigen?"

- **Derde inschakelen**

Fictief voorbeeld: "dan ga ik het tegen juf zeggen."

D: "Dan zeg ik dat tegen de juffrouw."

J: "Als hij nog door gaat, kom je naar haar moeder of naar je eigen moeder. Dan belt zij haar."

O: "Ja, zeggen tegen zijn oma of opa."

- **Vergoelijking:** goed praten van actie/belediging ander, rationaliseren

Fictief voorbeeld: "ik trek me er niets van aan, want hij kan niet weten dat Nederland heel leuk is."

T: "Mja, eigenlijk wel een beetje, maar dat mag ze best vinden want zij komt natuurlijk uit een ander land en ze kent hier niks en zo, enne vind alles een beetje stom, dus dat kan ik me wel voorstellen. Als ik zou verhuizen, dan zou ik dat ook heel stom vinden. Maar als ik daar dan eenmaal ben dan begin je er toch wel een keertje aan te wennen."

Bij:

- reden voorkeur leeftijdsgroep

- **Vaardigheden:** meer/andere vaardigheden

A: "Je kan ze meer helpen."

E: "Ze doen dingen wat ze niet goed weten. Die andere kinderen weten minder dan ons."

- **Privileges:** alles omtrent "moeten en mogen"

Fictief voorbeeld: "dan mag ik alleen naar het dorp lopen."

Bij:

- etniciteit

- **Kenmerken in huis:**

Fictief voorbeeld: "hun huis is heel erg donker."

O: "Omdat ie een hele grote kamer heeft, hij woont in een flat. En hij. Hij woont in een villa, hij heeft een speelkamer met heel veel speelgoed erin."

- **Regels thuis**

Fictief voorbeeld: "daar moet je altijd je schoenen uit en mag je snoepen voor het eten."

A en G: A: "Want haar vader is superstreng. Zij is een keer stout geweest. G: "Toen zei ze mag ik bij Gina spelen en toen had die moeder dat gezegd dat dat mocht en toen ineens ging die papa met de slipper haar slaan. Dat vind ik echt te streng, voor een kind van 6."

I: "Ik denk dat S eerder dan mij naar bed moet. Ik mag zelf weten, als we vrij hebben, mag ik zelf weten. Ik ga wel eens 12 uur 's nachts pas."

G: "Als ik bij haar thuis ben, dan voel ik me niet zo fijn. Omdat thuis, dan ruimt mijn moeder altijd op en bij haar thuis moet ik het ook altijd doen. Vorige keer was jij zo ongerust moest ik alleen haar kamer, zelfs de dingen die ik er niet bij heb gedaan, ging ik ook opruimen. Zoals haar bed opmaken en haar pyjama opvouwen."

- **Kenmerken familie**

Fictief voorbeeld: "zij heeft twee zusjes en een klein broertje."

- **Kenmerken etnische achtergrond:** indien gescoord, specificeren ad. "beschrijving etniciteit"

S: "mijn moeder is heel klein want die komt uit Iran."

Bij:

- beschrijving kenmerken etniciteit

- **Fysieke verschillen**

S: "ik kom uit Iran en dan heb ik allemaal haar op mijn armen, en dat vind ik niet leuk."

M: "Chinezen hebben zwart haar, Japanse ook, en Nederlandse...die hebben blond."

J: "Sommigen hebben ook een andere huidskleur en dat vind ik eigenlijk een beetje raar."

- **Sociaal-culturele praktijken:** religie, eetgewoonten, normen en waarden

K: "Als je een Hollander bent, dan vier je eigenlijk de dag voor Koningin Beatrix en in Suriname doe je dat net anders. Dan doe je andere dingen, doe je feestmaal."

A: "Dat Nederlanders niet gaan bidden. En wij wel. En dan word ik steeds moe en moe."

L: "In Nederland praten ze rustig, maar in Marokko praten ze heel snel."

- **Psychologisch:** karakterkenmerken

Fictief voorbeeld: "Fransen zijn niet zo aardig."

D: "Omdat, die Marokkanen doen altijd vervelend."

I: "Ja, want als ie dan met een Nederlander trouwt, mijn moeder zegt dan dat ie altijd kindjes afpakt."

- **Sociaal-economische status:** arm en rijk, vluchten

Fictief voorbeeld: "Ik vind Nederland leuker dan arme landen, want daar heb je geen water."

B: "In Nederland kunnen mijn vader en moeder goed werken en krijg ik eten, want in arme landen sterven."

L: "Surinaamse kinderen zijn ook best arm, een beetje. Want op het nieuws zag ik dat Chinezen materiaal van huizen gewoon meenemen. Want bijvoorbeeld kleren, die hebben ze daar bijna niet."

- **Sociaal gedrag**

A: (over Nederlanders) "Aardig. En andere landen niet zo erg."

- **Kenmerken land:** temperatuur, landschap, dieren in land

S: "In Marokko heb je wolven, maar dat is in een andere stad."

S: “Want kijk, in Marokko is het elke dag warm. Mogen we daar elke dag zo’n klein kort broekje aan en daar mogen we zo’n jurkje er over heen. In Nederland gaat het elke dag maar regenen en nog stormen en hagel en sneeuw.”

S: “Daar is het altijd bloedheet en dan worden hun kleren zomaar nat en dan kunnen ze wel douchen maar dan gaan ze het over de verwarming leggen en dan zitten ze in hun nakie te wachten.”

Bijlage 4 Scoringsformulier

<i>Respondentnr</i>	
<i>Naam kind</i>	
<i>School</i>	
<i>Klas</i>	
<i>Datum opname</i>	
<i>Sekse</i>	
<i>SES</i>	
<i>Etniciteit</i>	

Sekse.

Voorkeur sekse bij spelen (vraag 1/2)	☐ 1. ja, eigen sekse ☐ 2. ja, andere sekse ☐ 3. nee
Reden	☐ 1. activiteit ☐ 2. fysiek ☐ 3. sociaal ☐ 4. psychologisch
Maakt sekse uit? (vraag 3)	☐ 1. ja ☐ 2. nee
Hoe vind je meisje/jongen zijn? (smileys)	☐ 1. positief ☐ 2. negatief ☐ 3. allebei ☐ 4. weet niet
Beschrijving jongens (Hoe zijn...? Anders?)	Genoemd: ☐ 1. activiteit ☐ 2. fysiek ☐ 3. sociaal ☐ 4. psychologisch ☐ 5. vaardigheden ☐ 6. privileges
Beschrijving meisjes (Hoe zijn...? Anders?)	Genoemd: ☐ 1. activiteit ☐ 2. fysiek ☐ 3. sociaal ☐ 4. psychologisch ☐ 5. vaardigheden ☐ 6. privileges
Verbondenheid met eigen sekse (Stel je voor...)	Vervelend? ☐ 1. ja ☐ 2. nee ☐ 3. geeft niet ☐ 4. weet niet Redenering
Verantwoordelijkheid	Bemoeien? ☐ 1. ja, fysiek ☐ 2. ja, verbaal ☐ 3. nee, derde inschakelen

	☐ 4. nee, vergoelijking ☐ 5. nee, geen uitleg ☐ 6. weet niet Zelf meegemaakt? ☐ 1. ja ☐ 2. nee
Verbondenheid met andere sekse (Stel je voor...)	Vervelend? ☐ 1. ja ☐ 2. nee ☐ 3. geeft niet ☐ 4. weet niet Redenering
Verantwoordelijkheid	Bemoeien? ☐ 1. ja, fysiek ☐ 2. ja, verbaal ☐ 3. nee, derde inschakelen ☐ 4. nee, vergoelijking ☐ 5. nee, geen uitleg ☐ 6. weet niet Zelf meegemaakt? ☐ 1. ja ☐ 2. nee

Etniciteit.

Zijn er kinderen bij wie het anders is?	☐ 1. ja, in kenmerken huis ☐ 2. ja, in regels huis ☐ 3. ja, in kenmerken familie ☐ 4. ja, in kenmerken etnische achtergrond (<i>indien gescoord, ook specificeren ad "beschrijving etniciteit"</i>) ☐ 6. nee ☐ 7. weet niet
Zijn er kinderen bij wie de ouders niet uit Nederland komen?	☐ 1. ja ☐ 2. nee
Maakt etniciteit uit?	☐ 1. ja ☐ 2. nee
Maakt het uit voor hoe het gaat thuis?	☐ 1. ja, in kenmerken huis ☐ 2. ja, in regels huis ☐ 3. ja, in kenmerken familie ☐ 4. ja, in kenmerken etnische achtergrond (<i>indien gescoord, ook specificeren ad "beschrijving etniciteit"</i>) ☐ 5. nee ☐ 6. weet niet
Nat. /geboorteland ouders	Vader: Moeder:

<p>Zelf benoemde nationaliteit</p>	<p>Kind:</p> <p>Redenering (hoe komt het dat je “nationaliteit” bent?)</p> ☐ 1. geboorteland ☐ 2. door afkomst ouders ☐ 3. weet niet ☐ 4. anders, nl.:
<p>Hoe vind je het om</p> ☐ 1. NL ☐ 2. niet-NL, nl: ☐ 3. gemengd te zijn?	☐ 1. positief ☐ 2. negatief ☐ 3. allebei
<p>Beschrijving Nederlanders (Hoe zijn...? Anders/hetzelfde?)</p>	<p>Genoemd:</p> ☐ 1. fysieke verschillen ☐ 2. sociaal-culturele praktijken (activiteiten, taal, religie) ☐ 3. psychologisch ☐ 4. sociaal-economische status ☐ 5. anders, bijv. kenmerken land
<p>Beschrijving andere etniciteit (Hoe zijn...? Anders/hetzelfde?)</p>	<p>Genoemd:</p> ☐ 1. fysieke verschillen ☐ 2. sociaal-culturele praktijken (activiteiten, taal, religie) ☐ 3. psychologisch ☐ 4. sociaal-economische status ☐ 5. anders, bijv. kenmerken land
<p>Verbondenheid met eigen eticiteit (Stel je voor...)</p> <p>Verantwoordelijkheid</p> <p>Verbondenheid met eigen eticiteit (Stel je voor...)</p>	<p>1° etniciteit, nl:</p> <p>Negatieve emotie</p> ☐ 1. ja ☐ 2. nee ☐ 3. geeft niet <p>Redenering</p> <p>Wat doe je?</p> ☐ 1. ja, fysiek ☐ 2. ja, verbaal ☐ 3. nee, derde inschakelen ☐ 4. nee, vergoelijking ☐ 5. nee, geen uitleg ☐ 6. weet niet <p>Zelf meegemaakt?</p> ☐ 1. ja ☐ 2. nee <p>2° etniciteit, nl:</p> <p>Negatieve emotie?</p> ☐ 1. ja ☐ 2. nee ☐ 3. geeft niet

<p>Verantwoordelijkheid</p>	<p>Redenering</p> <p>Wat doe je?</p> <p>☐ 1. ja, fysiek</p> <p>☐ 2. ja, verbaal</p> <p>☐ 3. nee, derde inschakelen</p> <p>☐ 4. nee, vergoelijking</p> <p>☐ 5. nee, geen uitleg</p> <p>☐ 6. weet niet</p> <p>Zelf meegemaakt?</p> <p>☐ 1. ja</p> <p>☐ 2. nee</p>
<p>Verbondenheid met andere etniciteit (Stel je voor... andersom)</p> <p>Verantwoordelijkheid</p>	<p>Negatieve emotie?</p> <p>☐ 1. ja</p> <p>☐ 2. nee</p> <p>☐ 3. geeft niet</p> <p>Redenering</p> <p>Wat doe je?</p> <p>☐ 1. ja, fysiek</p> <p>☐ 2. ja, verbaal</p> <p>☐ 3. nee, derde inschakelen</p> <p>☐ 4. nee, vergoelijking</p> <p>☐ 5. nee, geen uitleg</p> <p>☐ 6. weet niet</p> <p>Zelf meegemaakt?</p> <p>☐ 1. ja</p> <p>☐ 2. nee</p>